

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΧΙΖΑΣ*

ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΑΝΤΡΕ ΓΚΟΡΖ ΚΑΙ ΕΥΘΥΜΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ο Ευθύμης Παπαδημητρίου (1940-2012) αποβλέπει σε κάτι περισσότερο από μια ιστόρηση της περί φύσης φιλοσοφίας, μεθοδεύοντας τη συγχώνευση της παραδοσιακής φιλοσοφίας με τη φιλοσοφία του σώματος και στοχεύοντας στη σύνδεση μιας οικολογικής Ηθικής. Ο ίδιος θα διακηρύξει στον πρόλογο του βιβλίου του «Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης»: «Η σωματικότητα ανήκει με ουσιαστικό τρόπο στην ταυτότητα του ανθρώπου». Από την άλλη πλευρά, ο Αντρέ Γκορζ (1924 - 2007) επιδίδεται σε μια ριζοσπαστική κοινωνιολογία, της οποίας οι ολιστικές στοχεύσεις τον φέρνουν πολύ κοντά στην ανάλυση των κινήτρων και συμπεριφορών του ανθρώπινου ατόμου.

Ο Αντρέ Γκορζ επηρέασε από πολλές απόψεις το κίνημα της Πολιτικής Οικολογίας. Στα σημερινά ακροατήρια αυτή η επίδραση φαίνεται ως σχέση ενός συστηματικού στοχαστή με μια δύναμη «δευτεραγωνιστική» στον διεθνή πολιτικό στίβο, όπως είναι η Πολιτική Οικολογία. Στη πραγματικότητα όμως ο Γκορζ καθώς και άλλοι στοχαστές (Ρενέ Ντυμόν, Ιβάν Ίλιτς, Πιερ Σαμουέλ) κάνουν κάτι πολύ ευρύτερο στη δεκαετία του 70, δηλαδή εγκαινιάζουν μια εποχή κριτικής αντίρρησης στις υπαρκτές ή εκκολαπτόμενες παραγωγικές δυνάμεις. Οι στοχαστές αυτοί έρχονται να διαρρήξουν τη συναίνεση που υφίσταται μεταξύ καπιταλιστικών και «σοσιαλιστικών» κύκλων όσον αφορά το περιεχόμενο των μέσων παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων στην ολότητά τους. Η εξέλιξη αυτή είναι προϊόν επί μέρους επιστημονικών αναλύσεων, που αναφέρονται στην κατεστημένη παραγωγική αλυσίδα και στις επιπτώσεις της:

Ο Γιάννης Σχίζας είναι συγγραφέας, αρθρογράφος, μέλος του οικολογικού κινήματος από το 1977 και διευθυντής του περιοδικού «Οι... από ο 1997.

Παραδείγματος χάριν η Ρέιτσελ Κάρσον με τη «Σιωπηλή Ανοιξη» (1962) δείχνει τις ρυπαντικές επιπτώσεις των φυτοφαρμάκων στη φύση, οι αναλυτές των πυρηνοληκτρικών σταθμών εκδέχονται τις σοβαρές πιθανότητες πυρηνικών ατυχημάτων, οι μελετητές της συμβατικής γεωργίας και της λεγόμενης «Πράσινης Επανάστασης» προβάλλουν τις παρενέργειες των εντατικών καλλιεργητικών μεθόδων στην ποιότητα των προϊόντων και στο περιβάλλον, οι συγκοινωνιολόγοι κάνουν έκδηλες τις επιπτώσεις της αυτοκίνησης στον αστικό ιστό. Αυτή η διάχυτη γνώση, μερική οπωσδήποτε αλλά αρκετά εντυπωσιακή και κινδυνολογική, συνεκτιμάται και συντίθεται από ένα ορισμένο χώρο διανοουμένων, για να επαναπεμφθεί στη συνέχεια στα ευρύτερα στρώματα της μορφωμένης κοινωνίας. Η όλη διαδικασία - επαγωγική και απαγωγική ταυτόχρονα - οδηγεί στη θεωρητικοποίηση της αμφισβήτησης του υπαρκτού, ποσοτικού μοντέλου, με την «σοσιαλκαπιταλιστική» αποδοχή του: Τα λιπάσματα και τα φυτοφάρμακα στη γεωργική παραγωγή, τα συντηρητικά στα τρόφιμα, η χρήση του πετρελαίου και του άνθρακα για την εξυπηρέτηση ενεργειακών ή κυκλοφοριακών λειτουργιών, η χρήση της πυρηνικής ενέργειας για την παραγωγή ηλεκτρισμού, η απολυταρχία της αυτοκίνησης στο συγκοινωνιακό τοπίο και η δυσλειτουργία των αστικών περιοχών, τα «φαραωνικά» υδροηλεκτρικά έργα, οι γεωργικές μονοκαλλιέργειες, οι αποξήρανσεις λιμνών και πολλές «έγγειες βελτιώσεις» του τύπου εκτροπή ποταμών κλπ., υφίστανται τον κριτικό αντίλογο όσον αφορά το ποιοτικό και κάποτε και το ποσοτικό-παραγωγικό αποτέλεσμά τους.

Παράλληλα με την αμφισβήτηση του παραγωγικού μοντέλου δημιουργείται και μια νέα «καταναλωτική κουλτούρα» όσον αφορά τη διαχείριση προϊόντων, υπηρεσιών, χώρων και μέσων εξυπηρέτησης: Τα βιολογικά προϊόντα, τα ποδήλατα μέσα στις πόλεις, η λεγόμενη «οικολογικοποίηση» ρούχων, επίπλων, βαφών, καλλυντικών, η μόνωση κατοικιών ως μέσο αντιμετώπισης ενεργειακών και άλλων αναγκών, γίνονται σταδιακά πτυχές μιας ενεργητικής προσαρμογής του καταναλωτή και συνειδητής προτίμησης ενός νέου τρόπου ζωής.

Σε όλες αυτές τις ιδεολογικές και πρακτικές συμπεριφορές μπορούμε να διαπιστώσουμε μια σχέση με την κριτική του «οικονομισμού», που προσλαμβάνει διαστάσεις τον Μάη του 68 και ως ένα βαθμό συνιστά απόηχο του Μαρξικού ιδεολογικού ρεύματος της δεκαετίας του 60. Στην Κίνα της λεγόμενης «Πολιτιστικής Επανάστασης» η ιδεολογική καταξίωση της «προτεραιότητας της πολιτικής έναντι της οικονομίας» συνιστά μια πρώτη βολή εναντίον της συμβατικής αντίληψης για την πρωτοκαθεδρία της οικονομίας και για την έννοια της ευημερίας, που στη Δύση τουλάχιστον συνδέεται με την διαρκή πρόσληψη ή/και υπόσχεση «διαιρετών» ή ατομικών καταναλωτικών αγαθών. Αναμφί-

βολα οι μαοϊκές ιδέες για την κριτική της απόλυτης εξειδίκευσης ή για την καταγγελία του μανδαρινισμού και της αυθεντίας βρίσκονται σε κατάσταση συγκοινωνούντων δοχείων με την πρωτοαναδυόμενη οικολογική σκέψη της δεκαετίας του 70, η οποία σταδιακά υπεισέρχεται στον πυρήνα της οικονομίας, με σαφή επιδίωξη την απομυθοποίηση βασικών παραδοχών, την επανεκτίμηση του Εθνικού Εισοδήματος βάσει νέων κριτηρίων ευημερίας, την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής. Στη συνέχεια και παρά τις αφετηριακές ριζοσπαστικές της διαθέσεις η οικολογική σκέψη θα περιοριστεί στην υπόθεση της ελαφράς μεταβολής των παραγωγικών δυνάμεων σε συνδυασμό με τη συνηγορία υπέρ ενός ποιοτικού μοντέλου κατανάλωσης, αφήνοντας στην άκρη και εκτοπίζοντας από την κριτική της εμβέλεια τις σχέσεις παραγωγής και το γενικότερο, καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο.

Η πάση δυσία απόρριψη των συμβατικών, καταστρεπτικών για τη φύση παραγωγικών δυνάμεων, διακατέχει τη σκέψη του Γκορζ: Ο Αυστριακός στοχαστής, παρά την Σοσιαλιστική ιδεολογία του, φτάνει στο σημείο να προτιμάει έναν καπιταλισμό χωρίς πυρηνική ενέργεια, παρά ένα σοσιαλισμό με πυρηνική ενέργεια! Είναι φανερό ότι αυτή η ενδιαφέρουσα θεωρητική «νότα» του Γκορζ, εκτός από ένα συγκυριακό αίσθημα αγανάκτησης, υποδηλώνει και μια σχετική χαλαρότητα όσον αφορά τη αντιμετώπιση της σχέσης πολιτικού πλαισίου και διαχείρισης της παραγωγής. Η χαλαρότητα αυτή γίνεται έκδηλη όταν ο Γκορζ συντάσσεται με την ομάδα των Σοσιαλιστών που αναφέρεται στη μεταρρύθμιση του «επιλεγμένου χρόνου εργασίας».

Η ομάδα αυτή κάνει έναν υπολογισμό των ωρών εργασίας στη διάρκεια μιας εργασιακής καριέρας – π.χ. 20.000 ώρες, που σημαίνει 2500 οκτώωρα. Και υποστηρίζει ότι η εργασία αυτή πρέπει να αναγορευθεί και να δεσμοσφύξει από την κοινωνία ως θητεία, υπηρετήσιμη από όλους τους πολίτες, έχοντας πλέον το ιδιαίτερο προσόν να μπορεί να κατανεμηθεί εντός του συνολικού χρόνου σύμφωνα με τις προτιμήσεις του εργαζόμενου: Έτσι ώστε π.χ. να δώσει στον εαυτό του την ευκαιρία «αργίας» για μια περίοδο για να συμπληρώσει τη μόρφωσή του ή εντατικής εργασίας σε μια άλλη περίοδο, ώστε να δημιουργήσει στη συνέχεια περίσσεια χρόνου για τις διακοπές του κλπ. Στο βιβλίο του «Οι δρόμοι του Παραδείσου» ο Γκορζ υιοθετεί αυτές τις πρωτόλειες απόψεις και οραματίζεται έναν δρόμο προς τον Σοσιαλισμό δια μέσου μιας εργασιακής θητείας 20.000 ωρών, συν ενός ισόβια εγγυημένου εισοδήματος, που θα μπορεί να προσφερθεί χάρις στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την μείωση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου παραγωγής των βασικών καταναλωτικών αγαθών.

Σήμερα πάντως αυτή η συγκεκριμένη «αυτοδιαχείριση του χρόνου εργα-

σίας μέσα στα καπιταλιστικά πλαίσια» φαντάζει ως μια εξωπραγματική ευελιξία, εκτός πολιτικών δυνατοτήτων, δεδομένου ότι οι νέες μορφές απασχόλησης στον Νεοφιλελεύθερο Καπιταλισμό φτάνουν μέχρι το απολύτως αντίθετο σημείο, δηλαδή να «εκτελούνται παραγγέλματα» της διοίκησης των επιχειρήσεων, ενώ στις πιο ακραίες περιπτώσεις να οδηγείται ο εργαζόμενος σε διαθεσιμότητα και να καθίσταται «ανακλητός στην εργασία» ανά πάσα στιγμή, ανάλογα με τις ανάγκες της επιχείρησης...

Η περίοδος 70-80 διαπνέεται αναμφίβολα από κάποια στοιχεία ευφορικά όσον αφορά τη σοσιαλιστική προοπτική, ως εκ της επιρροής του Κράτους-Πρόνοια, της σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης, της απειλής που εκπέμπει το πολιτικό συγκρότημα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», της συνδικαλιστικής ισχύος. Όμως επί πλέον είναι η περίοδος όπου διαφαίνεται μια τάση μείωσης του ρόλου της «ζωντανής» εργασίας στην παραγωγή, δια μέσου της εκμηχάνισης και αυτοματοποίησης. Οι θεωρητικοί που διαγιγνώσκουν ορισμένες βασικές τάσεις του καπιταλισμού και επιχειρούν να διατυπώσουν το νέο status απασχόλησης μετά το «Τέλος της εργασίας», δεν είναι λίγοι. Πριν από την βαθμιαία διολίσθηση της διεθνούς οικονομίας προς τον Νεοφιλελευθερισμό, η φαντασίωση ότι οι συσχετισμοί δυνάμεων τροποποιούνται υπέρ της εργασίας παραμένει ισχυρή. Έτσι στους «Δρόμους του Παραδείσου» ο Γκορζ αναφέρεται στο «τέλος της κοινωνίας της εργασίας» ή στην «κατάρτιση της εργασίας», προσιωνίζοντας μια προβληματική που θα υπηρετήσει αργότερα ένας διανοητής όπως ο Τζέρεμι Ρίφκιν, επιβεβαιώνοντας ένα τέλος αλλά και μια νέα αρχή για την εργασία («Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της», Εκδόσεις Λιβάνη)

Σε αυτό το θεωρητικό σκηνικό, όπου υποβόσκει και μια ιδέα αυτόματης αποδόμησης/κατάρρευσης του καπιταλισμού, ο Αντρέ Γκορζ θα προωθήσει και την άποψη ενός νέου ρόλου της εργασίας, με περιβαλλοντική ευδύνη. Ενώ τα συνδικάτα εμφανίζονται ως οι άτεγκτοι υποστηρικτές των ποσοτικών και αναδιανεμητικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, ο Γκορζ θα προσθέσει και μια υποχρέωση «κοινωνικής ευδύνης» του κόσμου της εργασίας, όσον αφορά την ποιότητα των προϊόντων και τις πιθανές επιπτώσεις των διαδικασιών παραγωγής στο περιβάλλον και στην κοινωνία. Ο Γκορζ έτσι συντάσσεται με την προγενέστερη, μερική και εμπειρική ιδέα του Αμερικανού κινηματία Ραλφ Νέιντερ για την «επαγγελματική» ηθική που πρέπει να πρυτανεύει στους εργαζόμενους στον επιστημονικό και τεχνικό τομέα, προστατεύοντας κατ' αυτό τον τρόπο και τον πολίτη, που εκτός από εργαζόμενος και ως καταναλωτής υφίσταται την καπιταλιστική εκμετάλλευσή..

Προφανώς, απέναντι στο συγκεκριμένο αίτημα δεν μπορεί να αντιτάξει κανείς τίποτε περισσότερο από το ότι απαιτεί τον «ενστερνισμό» του από τον κόσμο της εργασίας, κάτι που όταν συντελείται είναι δηλωτικό υψηλής συνειδησίας των εργαζομένων και προεόρτιο βαθύτερης κοινωνικής αλλαγής. Σήμερα, έχοντας την εμπειρία εργατικών διεκδικήσεων που συγκρούονται με τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και της φύσης και προκρίνουν την άνευ όρων απασχόληση (π.χ. περίπτωση εργαζομένων στα Χρυσωρυχεία της Χαλκιδικής) μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι η κοινωνική εξέλιξη πραγματοποίησε την απολύτως αντίθετη κίνηση από αυτήν που φαντασίωσε ο Γκορζ. Από την άλλη όμως πλευρά το πρόταγμα μιας εργασίας με κοινωνική-περιβαλλοντική ευθύνη συνιστά αναμφίβολα βάση εξόρμησης προς τον Σοσιαλισμό, ίσως μάλιστα περισσότερο από την παραδοσιακή αίσθηση της καταπίεσης και της κοινωνικής αδικίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση και σε αντίθεση με τον μονοδιάστατο και οικονομίστικο συνδικαλισμό, είναι προφανής εδώ μια ολιστική συνειδηση, έστω και χωρίς την τετριμμένη ρητορική της αντικαπιταλιστικής εφόδου...

Ο Γκορζ θα διαψευσθεί παταγωδώς στις βασικές του απόψεις για την αυτοδιαχείριση της εργασίας και το «τέλος» της, όμως μια από τις απόψεις του θα παραμείνει ισχυρή, έστω και ασύνδετη με τις στοχεύσεις για υπέρβαση του συστήματος. Την άποψη αυτή ευμενώς καταχωρεί ο Ευθύμης Παπαδημητρίου στο βασικό του έργο «Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης» (Εκδόσεις «Πολίτης», Αθήνα 1995). «Κάθε απόπειρα να αλλάξουμε τις συνθήκες παραγωγής είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, αν δεν σκοπεύουμε να αλλάξουμε ΚΑΙ τη φύση και όχι μόνο τη χρήση των παραγωγικών δυνάμεων»....

Υπάρχει ένα σημείο που αναμφίβολα χρήζει διευκρίνησης και φωτίζει μια διχογνωμία Γκορζ και Παπαδημητρίου. Ο Γκορζ υπογραμμίζει ότι η «αυτοδιαχείριση δεν είναι δυνατή παρά μόνο στην κλίμακα συλλογικότητας που δεν ξεπερνούν κάποιες εκατοντάδες ατόμων» («Οι δρόμοι του Παρδείσου», «Άτομο – κοινωνία-κράτος»), θέτοντας κατά κάποιο τρόπο ένα ζήτημα «άριστου μεγέθους» όσον αφορά τη δομή της παραγωγικής μονάδας και διαρρηγγύνοντας τη σχέση με την κλασική μαρξίζουσα αντίληψη, που ερωτοτροπεί με τις υπέρμετρες κλίμακες και την εσαεί αποτελεσματικότητα των μεγάλων μεγεθών. Από την άλλη πλευρά ο Παπαδημητρίου καταλογίζει στον Γκορζ ένα είδος μονοδρόμησης της πορείας προς τον Σοσιαλισμό και εναντίωσης στη δυναμική των παραδοσιακών κοινοτικών δομών να ενταχθούν μέσα στο ρεύμα της κοινωνικής χειραφέτησης. Το ερώτημα εδώ που μπαίνει, με αφορμή την ένσταση του Παπαδημητρίου: Μπορούν οι παραδοσιακές κοινοτικές δομές αλληλεγγύης (αγροτικοί συνεταιρισμοί, προμηθευτικοί και καταναλωτικοί συνεταιρισμοί, συλλο-

γικότητες αλληλεγγύης, ψυχαγωγίας και πολιτισμού κλπ) να μετασχηματισθούν σε κυτταρικές δομές σοσιαλιστικού τύπου; Η μήπως η διέλευση από τις στερεότυπες καπιταλιστικές δομές και μεγακλίμακες είναι απολύτως απαραίτητη για την κοινωνική μετεξέλιξη;

Ο Αντρέ Γκορζ είναι διανοητής των μεγάλων μεγεθών, έχει την προσοχή του στραμμένη σε συλλογικότητες κάποιας κλίμακας, είναι κλασικός κοινωνιολόγος που ασχολείται με το προϊόν και τη λειτουργία αυτών των συλλογικοτήτων. Από την άλλη πλευρά ο Ευθύμης Παπαδημητρίου καταδύεται συχνά σε ένα βαθύτερο, ατομικό επίπεδο, όταν επιδιίδεται σε μια ψυχολογική προσέγγιση της ανθρωπίνης φύσης: «Ίσως θα μπορούσαμε να προστατεύσουμε καλύτερα τη φύση από τον εγωισμό μας αν κατανοούσαμε ότι είμαστε οι ίδιοι «φύση». Η φύση μέσα μας και η σωματικότητά μας είναι η μόνη την οποία μπορούμε ίσως να πάρουμε στα σοβαρά επειδή είναι η μόνη που «μας πονάει» όταν την πληγώνουμε».

Ο Γκορζ αναδεικνύει την κριτική του ιατρικού συστήματος και επιδιίδεται ο ίδιος σε κριτική μιας θεμελιακής κατάστασης, όπως είναι η αποχώρηση (θάνατος) του ανθρώπου από τη ζωή. Ο ίδιος επισημαίνει την παράδοση αυτής της κατάστασης στα χέρια των ειδικών, με αποτέλεσμα τον «κλινικό, μοναχικό, ντροπιασμένο και παράλογο θάνατο». Ο Παπαδημητρίου επιδιώκει να σχηματίσει μια ηθική νέου τύπου, οικολογική, ενσωματωμένη στον καθ' ημέραν βίο. Λέει στη «νέα φιλοσοφία της φύσης»: «Ο πανικός μπροστά στον κίνδυνο του θανάτου μεταμορφώνει όλες τις συνθήκες ζωής και μεταβάλλει τις ηθικές επιταγές σε κυνικές συστάσεις ενός αμέτοχου ιεροκήρυκα»...

Η υπεραισιοδοξία του Γκορζ φαίνεται ασύμβατη με τον ήρεμο πραγματισμό και τους χαμηλούς τόνους του Παπαδημητρίου. Υπάρχει όμως, αναμφίβολα και ένα στοιχείο συμπληρωματικότητας μεταξύ των δυο διανοητών, που αξίζει παραπέρα διερεύνηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντρέ Γκορζ, *Οι δρόμοι του παραδείσου*, εκδόσεις Κομμούνα, Αθήνα 1986.
 Πιερ Σαμουέλ, *Οικολογία: Χαλάρωση ή δαιμονικός κύκλος*, εκδόσεις Βέργος, Αθήνα 1973.
 Ευθύμης Παπαδημητρίου, *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999.
 Αντρέ Γκορζή Μισέλ Μποσκέ, *Οικολογία και πολιτική*, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1984.
 Ευθύμη Παπαδημητρίου, *Θεωρία της επιστήμης και ιστορία της φιλοσοφίας*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1988.